

HAYVAN REFAHI BAĞLAMINDA FIKIHTA HAYVAN KESİMİ*

Prof. Dr. Adnan KOŞUM**

Özet: Günümüzde hayvan refahı bağlamında gündeme taşınan konulardan biri, hayvanların kesimi meselesidir. Batı dünyasında hayvanlar çeşitli yöntemlerle bayıltılarak kesildiğinden dolayı hayvan refahı savunucuları Batıda uygulanan kesim yöntemlerinin hayvan refahına uygun olduğunu, İslam dünyasında ise hayvanlar hala geleneksel İslami yöntemlere göre kesildiği için hayvanların kesim esnasında stres altında olduklarını, büyük acı çektiklerini ileri sürmektedirler. Bu çalışma, hayvan kesimi konusunda ileri sürülen iddiaların yerinde olup olmadığını tespit etme amacını gütmektedir. Yine Batıda yapılan bilimsel araştırmalar, Batı dünyasında uygulanan kesim tekniklerinin hayvan refahı bakımından sorunlu olduğunu, iddia edilen aksine geleneksel İslami kesimin Batıdakilerle nazaran hayvanlara daha az acı verdiğini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Hayvan refahı, İslami hayvan kesimi, bayılma yöntemleri.

Animal Slaughter In Fiqh In the Context of Animal Welfare

Abstract: Today, one of the issues that are raised the agenda in the context of animal welfare is the issue of animal slaughter. Advocates of animal welfare in the western world argue that the western cut-off methods are appropriate for animal welfare because animals are cut off by various stunning methods but, in the Islamic world, animals are still suffering during slaughter because they are cut according to traditional Islamic methods. This study aims to determine whether the allegations made in relation to animal slaughter are correct. Scientific researches in the West have also shown that Western slaughtering techniques are problematic in terms of animal welfare, as opposed to the traditional Islamic slaughter is less painful to animals than in the West.

Keywords: Animal welfare, Islamic slaughter, the methods of stunning.

GİRİŞ

Özellikle günümüz endüstriyel hayvan üretiminde, kesim işlemleri esas itibarıyla hijyen, et kalitesi, ucuzluk, kolaylık ve serilik vs. bir çok yönden tartışılmaktadır. Ancak burada mesele, diğer tartışmalardan sarf-ı nazar edilerek hayvan refahı yönüyle ele alınacaktır. Fıkıhta hayvan kesimi hakkındaki hükümler noktasında günümüzde dile getirilen hususlardan bir tanesi, klasik kaynaklarımızda zikredilen ve uygulanan kesim yöntemlerinin hayvan refahı (gönenci) bakımından

* Makale, TÜBİTAK tarafından desteklenen 114K809 nolu projenin bir çıktısıdır.

** SDÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, adnankosum@sdu.edu.tr

sakıncalı, hayvan haklarına aykırı olduğu ve hayvanlara çok eziyet verdiği, artık günümüzde hayvanlara acı vermeyecek ve strese yol açmayacak yöntemlerin geliştirildiği ve kesimde bunların uygulanmasının gerekli olduğudur.¹

Hayvan refahı hayvanların bakım, besleme, barındırma vb. tüm aşamaları kapsamaktadır. Ancak burada kesim öncesi ve kesim sırasındaki hayvan refahı üzerinde durulacaktır. Çalışmada öncelikle ibadet amaçlı olsun veya olmasın İslam hukuku tarafından öngörülen klasik kesim şeklinin nasıl olduğu ve hangi amaçlar taşıdığı, daha sonra modern dönemde ileri sürülen yöntemlerin nitelikleri, fıkha uygun olup olmadıkları hayvan refahı yönünden hangisinin daha üstün olduğu tespit edilmeye gayret edilecektir. Bilindiği üzere fikhın öngördüğü kesim şeklinin temel hedeflerinden biri de kesimin helallik ölçütlerine uygun yapılmasıdır. Bu bağlamda çalışmanın başlığı “*helal kesim ve hayvan refahı*” şeklinde koluyla bile muhtevasında herhangi bir değişiklik olmayacaktır.

Öte yandan hayvan kesimi konusunda Arap aleminde kaleme alınan makaleler meseleyi salt hayvan refahı değil, helallik ve hijyen meselesi boyutunda ele almakta, hayvan refahına da kısmen değinilmektedir. Arap dünyasındaki çalışmalar ülkemizdeki çalışmalarda olduğu gibi genel anlamda bizzat yazar(lar)ın laboratuvar ve kesim esnasındaki tecrübi deneylerine dayanmayan makaleler olup, klasik kaynaklara ve Batı dünyasında yapılan araştırmalara atıfta bulunarak kaleme alınan eserlerdir. Genellikle fikhî kesimi savunan çalışmalar olup, iki özellik ve gaye taşımaktadırlar. Birincisi fikhî kesimin daha fazla kanın akması noktasında hijyen ve et kalitesi itibarıyla üstünlüğünü vurgulamak, ikincisi hayvan refahı itibarıyla modern kesimlere üstünlüğünü ortaya çıkarmak amaçlı çalışmalardır.² Bizim çalışmamız her ne kadar şahsi tecrübe ve deneylere dayanmasa da, diğerlerinden farklı olarak meseleyi sadece hayvan refahı açısından almakta ve bu konuda şu ana kadar ki mevcut Batı ve İslâm alemindeki literatürü esas alarak incelemektedir.

1 Batılı kesim yöntemlerinde esas amacın zahirde, her ne kadar kesim esnasındaki acıyı azaltmak, insani yöntemleri kullanmak olduğu ifade edilse de, araştırmalardaki ifadelerden temel hedeflerden birinin hayvanlarda hayvanların mukavemetini kırmak suretiyle kendilerine zarar vermelerini önlemek ve böylelikle et kalitesini artırma, bir diğerinin de kesene zarar vermesini engelleme ve kesimi kolaylaştırma olduğu dikkati çeker.

2 Bu konuda öne çıkan çalışmalar: en-Nedvi, Nadi Kubeysi - el-Beşir, Hasen Abdulgaffar, *ez-Zekātuş-Şer'iyye ve Mevkifü'l-Fıkhî'l-İslâmî min Turuki Zebhi'l-Hadise*, *Mecelletü Câmîati'l-Medîne el-Âlemiyye*, el-adedü'l-âşir, 2014 künyesini taşıyan makale için bk. <http://ojs.mediu.edu.my/index.php/majmaa/article/view/68>; el-Barazî, Muhammed Fuâd, *ez-Zebhu'l-İslâmî ve Mezâyâhü ve'z-Zebhu'l-Garbi ve Hafâyâhü*, *Mu'temerü'l-Halici'l-Evvel Li Smâati'l-Halâl ve Hidemâtühü*, 2011, Kuveyt; Muhammed Abdulhalim Ömer, el-Mumârasât el-Mustahdese li'z-zebhi fi dav'i ahkâmiş-Şeriatil-İslâmiyye, *Mu'temeru 'ez-Zebâih Beyneş-Şeriatil-İslâmiyye ve'l-Mümârasât el-Ameliyye*, yy. tsz.; Müsfir b. Ali el-Kahtâni, Ahkâmu't-Tezkiyeti'l-Muâsıra, *Mecelletü'l-Adl*, 1433, adet: 54.

Batı dünyasında ise, hayvan kesimi hakkındaki çalışmaları “*Meat Science: Et Bilimi*” adlı İngiltere’de yayınlanan bir dergide bulmak mümkündür. Kırk yıl gibi bir geçmişe dayanan söz konusu dergide bu alanda gerçekleştirilen deneysel araştırmaların tümünü görmek mümkündür.³ Yine kanatlı hayvanlarla ilgili olarak deneysel araştırmaların yer aldığı Yeni Zelanda’da yayınlanan *World’s Poultry Science Journal*⁴ adlı dergi de kanatlı hayvanların kesimindeki tekniklerle ilgili önemli yayınlardan biridir. Bu çalışmaların bir kısmı her ne kadar hayvan refahına da vurgu yapılmıyorsa da, genellikle ticari açıdan et kalitesini artırma hedefi ön plana çıkmaktadır.

1. FIKIHTA HAYVAN KESİMİ VE HAYVAN REFAHI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

a. Kesim İşlemi

Cahiliyye döneminde Araplar ayette de belirtildiği (Mâide, V/3) üzere hayvanları başlarına vurarak veya boğarak öldürüp sonra da etlerini de yerlerdi.⁵ Hayvan refahına aykırı bu tür uygulamalar İslâm gelince yasaklanmış, bu tür hayvanların etleri haram kabul edilmiştir.

Eti helal olan kara hayvanlarının etinin yenilmesi için hayatlarının İslam fıkının muteber gördüğü bir müdahale ile sona ermesi şarttır. Arapça’da hayvanların kesimi ile ilgili olarak üç terim kullanılır. Bunlar zebh, nahr, tezkiyedir. Zebh; boğazlamak, hayvanın boğazına bıçak vurup damarlarını kesmek demektir. Boğazlanmış veya boğazlanacak hayvana da “zebîh” veya “zebîha” denir. Ancak bu terim daha çok sığır, koyun ve keçi gibi hayvanların çene altından meşrû şekilde kesimini ifade eder.⁶ Nahr; bir hayvanı göğsü üzerinden bıçak vurup, boğaz damarlarını kesmek, demektir. Bu, deve cinsi hayvanın kesim şeklidir. Deveyi çene altından kesmek (zebh) mekruh olduğu gibi, koyun ve sığır cinsini de göğsü üzerinden kesmek (nahr) mekruhtur. Bununla birlikte etleri yenilebilir.⁷ Tezkiye; ise, zikredilen gerçek kesimi veya bir av hayvanını ya da azgın bir ehli hayvanı

3 Bk. <https://www.journals.elsevier.com/meat-science>.

4 Derginin internet adresi için bk. <https://www.cambridge.org/core/journals/world-s-poultry-science-journal>.

5 Kaya, Remzi, *Kur’an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes’te Helâl ve Haram Gıdalar*, İstanbul 2000, Kaya Matbaası, s. 21.

6 es-Serahsi, Muhammed b. Ebu Sehl, *el-Mebsût, Dâru’l-Ma’rife*, Beyrut, 1406, XII, 3; el-Mevsili, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li Talîlî’l-Muhtâr*, İstanbul 1984, V, 9.

7 Serahsi, *Mebsût*, XII, 2; el-Mevsili, a.g.e., V, 11; *el-Fetâvâ el-Hindiyye*, V, 288.

herhangi bir yerinden kan akıtıcı bir aletle öldürmek şeklindeki hükmi kesimi kapsamına alır.⁸

Hadislerde kesim zebh ve nahr kelimeleriyle geçmektedir. Buhârî şer’î kesimi müstakil bir bâbta (بَابُ النَّحْرِ وَالذَّبْحِ “Nahr ve Zebbh Bâbı”) anlatır. Mesele- nin Kur’ân-ı Kerim’le açıklandığını belirtme sadedinde âyet-i kerime’ye (Bakara II/67-71) atıfta bulunan Buhârî, normal kesimi tarifte, İbnu Cüreyc’in “لا ذبح ولا منحر إلا في المذبح والمنحر” Zebh ve nahr adıyla yapılan kesimler (hayvanın boynundaki muayyen) kesim yerlerinden yapılmalıdır” sözünü kaydeder.⁹

Fıkıhta kesim kuralları diğer olaylarda olduğu gibi naslara dayanmaktadır. Hayvanların kesimi konusu fıkıh kitaplarında “kitâbu’z-zebâih” (tekili zebâiha), “kitâbu’l-udhiyye” ve “kitâbu’s-sayd” başlıkları altında ayrı bir bölüm halinde ele alınıp incelenir. Hayvanları boğazlama klasik literatürde zebh ve tezkiye/zekât kelimeleriyle, develerin nispeten farklı kesim usulü de nahr kelimesiyle ifade edilir. Balık gibi sadece suda yaşayan hayvanların boğazlanması ve kanlarının akıtılması şart olmadığı için, hayvanların kesimi ve boğazlanmasından söz edildiğinde kural olarak, kara hayvanları ile hem su hem de karada yaşayabilen hayvanlar kastedilir.

Fukaha kesim konusundaki bir hadisi şerife¹⁰ dayanarak kesim (kanatma) işleminin boğaz bölgesinden olduğu noktasında görüş birliği içindedirler. Ana damarların bulunduğu ve kanın akıtılmasının gerçekleşeceği ve buna bağlı olarak hayvanın süratli bir şekilde acı çekmeden öleceği yer olması hasebiyle bu bölgenin haricinde başka bir yerden kesim yapmaya cevaz verilmemiştir.¹¹ Fukaha kesim mahallinin çene altı (halk ve libbe) olduğunu ifade ederken burasının damarların toplandığı yer olduğunu ve kan akmasının daha fazla olup aynı zamanda da hayvanın ruhunun süratle çıkacağından bahisle acısını azaltacağını ileri sürmektedirler. Bu bağlamda hayvanın boyun derisi kesilip atardamarları (evdâc) kesilmeden ölünceye kadar öylece bırakılması şeklindeki “şeytan yarması=şerîtatü’ş-şeytân” yasaklanmıştır.¹²

8 Burada dikkat edilmesi gereken husus, ister gerçek kesim, isterse hükmi kesim olsun tezkiyenin kara hayvanlarına mahsus olmasıdır. Her ne kadar bazı fakihlere göre karada benzeri bulunan bazı deniz hayvanlarının tezkiye edilmesi şart koşulsu da mezheplerin büyük çoğunluğu tezkiyeyi, çekirge hariç kara hayvanlarına mahsus kılmıştır.

9 Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahihi'l-Buhâri*, Dâru İbn Kesîr, 1987/1407, thk. Mustafa Dîb el-Buğa, V, 2098.

10 “Kesim yeri boynun alt tarafı, gerdan (lebbe) ile çene (lahye) arasındadır.” Buhârî, Zebâih, Sayd 24; İbn Mâce, “Zebâih”; Ebû Dâvûd, “Zebâih” 16; Nesâî, “Dahâyâ” 25; Zeylai, *Nasbu’r-râye*, IV, 185.

11 Zeylai, Osman b. Ali, *Tebyinü'l-hakâik*, V, 290; Bâcî, Süleyman b. Halef, *el-Müntekâ şerhu'l-Muvatta*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, III, 109.

12 Ebû Dâvûd, “Edâhi”, 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 289.

Yine fukahaya göre kesim (tezkiye) esnasında hayvanın boğaz ya da boynunda kesilebilecek dört yapı bulunmaktadır. Hayvanın yemek (mer'î), nefes (hulkum) ve boynun iki yanında vedec (çoğul: evdâc) denilen iki atardamarın (karotis) kesilmesi meşru kesim işlemi olarak bütün mezheplerin görüş birliği içinde olduğu husustur. Ebû Hanîf'e göre bu dört yapıdan en az üçünün kesilmesi, Şeybânî'ye göre her birinin çoğunluğunun kesilmesi yeterli görülmüştür. Mezhepte tercih edilen Ebû Yûsuf'un görüşüne göre, yemek nefes borusuyla birlikte iki atardamardan birinin kesilmesiyle tezkiye geçerli olacaktır.¹³ Asgari tezkiye şartının yerine gelebilmesi için Şâfiî ve Hanbelîler yemek ve nefes borularının kesilmesini yeterli görürken Malikîler iki atardamarla birlikte nefes borusunun kesilmesini ileri sürmüşlerdir.

Fakihlerden iki atardamarın kesilmesini öngören Malikîler'e göre damarlar vasıtasıyla beyinden beslenme devam etmeyeceği için ölüm daha çabuk olur. Ancak Şâfiî ve Hanbelîler'de olduğu gibi beyne giden atardamarın kesiminin sonraya bırakılması halinde kalp biraz daha çarpmaya devam eder, ölüm uzar bununla birlikte vücuttan daha fazla kan atılır.

Öte yandan hayvanın kendiliğinden ölmüş olması (meyte) halinde eti haram olacağından kesim esnasında hayvanın canlı olması "hayat-ı mustakırra" ve ölümün bu kesim sonucu olması da bir kısım fakihler tarafından şart koşulmuştur. Bunun göstergesi ise kesim esnası ve hemen akabinde hayvanın hareket etmesi ve kanın akmasıdır. Diğer bazıları ise bunun için hayat-ı mustakırrayı şart koşmayıp kesimden önce hayvanın canlı olduğunun bilinmesinin yeterli olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁴ Hayat-ı mustakırranın olmaması hayvanın murdar olması ve kanın akmaması anlamında geldiğinden fukaha bunun üzerinde önemle durmuştur.

b. Şer'î Kesim İşleminde Hayvan Refahına İlişkin Uygulamalar

Fıkıhın hayvanlara karşı merhamet ve şefkat gösterilmesi ve onların ilave bir acı ve ıstırap çekmelerine engel olmak hedefine matuf olarak kesimden önce, kesim esnasında ve kesim sonrasında yerine getirilmesini talep ettiği dinin genel ilkelerinden olan, adap tarzında bazı kuralları vardır. Klasik kaynaklarımızda müs-

13 İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saïd, *el-Muhallâ bi'l-âsar*, Dâru'l-Fıkr, VII, 441; Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekr b. Mes'ûd, *Bedâi'us-Sanâi fî Tertibiş-Şerâi*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1986, V, 41, 42.

14 Kâsânî, *Bedâi'*, V, 50-51; Şirbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatib, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, IV, 269; Merdâvî, Alâuddin Ali b. Süleyman, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, X, 397-398.

tehap olarak nitelendirilen bu ilke ve kurallar,¹⁵ bugün çağdaş dünyada hayvan refahı kapsamında sıklıkla ve ısrarla dile getirilen uygulamalardır.

Öncelikle kesimden önce hayvan, kendi cinsinden olsa bile vuracak, süsecek veya yaralayacak diğer hayvanların yanına konulmamalıdır. Hayvanın yattığı yer temiz ve rahat tutulmalıdır. Bunlar (hayvan refahı bağlamında) hayvanların insanlar üzerindeki haklarındanır.¹⁶ Kesim öncesi hayvan refahı uygulamaları kabilinden olan kurallardan bir diğeri, hayvanın kesime götürülürken eziyet verilmeden, stressiz bir şekilde götürülmesi veya sevkedilmesidir. Hz. Peygamber bir kişinin koyunu kulağından tutup götürdüğünü görünce : “*Onun kulağını bırak ve onu kulağından daha aşağı olan bir yerinden tut*”¹⁷ buyurur. Yine Hz. Ömer bir keresinde koyunu kesime yerde sürükleyerek götüren birini görünce, ona kamçıyla vurarak şöyle der: “*...Onu ölüme güzel bir şekilde götür.*”¹⁸ Bu nedenle kesimhaneye götürülen hayvanların kulağından veya ayağından sürükleyerek çekip götürmek fakihler tarafından mekruh sayılmıştır.¹⁹ Bilginler, hayvanın kesim yerine stressiz ve yumuşak bir şekilde sevk edilmesi ve kesimden önce hayvana su verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.²⁰

Diğer taraftan kesim sırasında bıçağı hayvanların yanında bilemenin acılarını daha fazla artıracığından kesmek üzere yatırıp, bıçak bilemeye başlayan birisine rastladığı vakit Hz. Peygamber ona “*Sen onu iki sefer mi öldürmek istiyorsun? Niye hayvancağızı yatırmadan önce bıçağını bilemedin?*”²¹ diyerek müdahale etmiştir. Bu hadisi göz önünde bulunduran fukaha, hayvanı yatırmadan önce kesim aletinin keskinleştirilmesini müstehap, yatırdıktan sonra hayvanın gözü önünde keskinleştirmenin ise mekruh olduğunda ittifak etmişlerdir.²² Aynı şekilde kesim

15 Kâsânî, müstehaplar olarak ifade ettiği bu genel kuralları içine alan bir üst kuralı, “es-Sünnetü fi zebhi'l-hayevâni mâ kâna eshelü ale'l-hayevâni ve akrabü ilâ râhatihi: Hayvan kesiminde kural, hayvana en kolay ve rahatına en yakın olanıdır” şeklinde ifade eder. *Bedâi*, V, 60.

16 İzz b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm fi islâhi'l-enâm*, thk. Nezih Kemal Hammad-Osman Cum'a Damîriyye, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, I, 238.

17 İbn Mâce, “es-Sayd ve'z-Zebâih”, 3.

18 Sanâni, Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, IV, 494, Karaçi, 1983.

19 Serahsî, *el-Mebsût*, 3. Bsk. Beyrut, Dâru'l-Meârif, 1978, XI, 226; İbn Kudâme, Ebü Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğni*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1972, XI, 46. Yine ilgili rivayetlerden hayvanın kesim vs. için nakliyatı esnasında hayvana eziyet verilmemesi, uzun mesafelere taşınmasında da hayvan refahına özen gösterilmesinin gerektiği açık bir şekilde anlaşılır.

20 Mâverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb, *el-Hâvi'l-Kebîr*, thk. Mahmûd Satramî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1414/1994, XIX, 116; Nevevî, Muhyiddin Yahya b. Şeref, *el-Mecmû şerhu'l-Mühezzeb*, el-Matbaatü'l-Müniriyye, IX, 92.

21 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Mısır, II, 171, IV, 204; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 257, 260; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 280.

22 Mevsili, Muhammed b. Abdullah b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li Talîli'l-Muhtâr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, V, 12;

esnasında hayvan refahı kabilinden olmak üzere hayvanın yumuşak bir şekilde sol tarafına yatırılması, hareket ederek rahatlaması için sağ ayağının serbest bırakılması müstehap davranış olarak kabul edilmiştir.²³

Hz. Peygamber'in kesim esnasında üzerinde durduğu en önemli hususlardan biri, hayvana karşı şefkatli olunması ve eziyet edilmemesidir. Bu minvalde bir hadis-i şerifte “*Kesilene merhamet edene, Allah kıyamet günü rahmet eder*” buyurmaktadır.²⁴ Aynı şekilde kestiği koyuna acıdığını belirten bir adama Hz. Peygamber, “*Sen koyuna acırsan, Allah da sana acır*”²⁵ buyurur. Bir diğer hadiste ise, “*Öldürme tarzında insanların en ölçülüsü, iman sahipleridir*”²⁶ buyurur. Bir başka hadiste ise, “*Allah Teâlâ, her şeyde iyiliği emretmiştir. Öyleyse öldürdüğünüz zaman öldürmeyi güzelce yapın. Kesecek olursanız kesmeyi güzelce yapın. Bıçağın ağzını bileyin. Hayvana (zahmet vermeyin) rahat ettirin*”²⁷ buyurur. Bu nedenle hayvana eziyet etmeden, acı çektirmeden kanını akıtmak kesimde esas kabul edilmiştir ki, bu da ancak kesici bir alet kullanmakla mümkündür. Kesim aleti olarak esas olan bıçakla kesmektir. Bu aletin de acıyı azaltması için keskin olması gerekir. Yine bu doğrultuda Hz. Peygamber: “*Hayvanı keseceğiniz vakit, bıçağı keskinleştiriniz ki onu rahat ettiresiniz*”²⁸ buyurur. Bu doğrultuda fakihler, keskin bir bıçakla ve hayvana mümkün olduğunca az acı verecek kesimi tavsiye ederken gerektiğinde kan akıtılabilen keskin taş, ağaç parçası, demir, cam ve kamış gibi maddeleri kullanmayı da meşru sayarlar. Bununla birlikte, Hz. Peygamber'in kurban kestiğini belirten rivayetlerde keskin bıçak kullandığı ve bunu tavsiye ettiği görülür. Eziyet verici kör bir aletle kesim yapmak ise fakihler tarafından mekruh kabul edilmiştir.²⁹ Aynı şekilde kesim aleti olmaya elverişli olmayan şeylerin kullanılmasına cevaz verilmemiştir. Sözelimi, yerinden çıkmamış diş ve yerinden çıkmamış tırnak ile

Desûkî, Şemsuddîn Muhammed Arafe, *Hâşiye alâ şerhi'l-Kebîr*, Dâru l-hyâi'l-kütübî'l-Arabiyye, II, 107; Mâverdi, *el-Hâvi'l-Kebîr*, XIX, 116.

23 Kâsânî, *Bedâi*, V, 60; Nevevî, *el-Mecmû*, IX, 92, 97; el-Abderî, Muhammed b. Ebû Yûsuf b. Ebî'l-Kâsım Ebû Abdullah, *et-Tâc ve'l-İklîl li Muhtasarı Halîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, III, 220, 222.

24 Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IV, 33.

25 Taberânî, Ebû'l- Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü's-sağîr*, Beyrut, 1986, I, 129.

26 Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 120; İbn Mâce, “Diyât”, 30.

27 Müslim, “Sayd”, 57; İbn Mâce, “Zebâih”, 3-4; Ebû Dâvûd, “Edâhî”, 12; Tirmizî, “Diyât”, 13, 14; Nesâî, “Dahâyâ”, 22, 27; Dârimî, “Edâhî”, 10. Hadisin metni:

عن أبي يعلى شددان بن أوس رضي الله عنه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : إن الله كتب الإحسان على كل شيء فإذا قتلتم فأحسنوا القتلة وإذا ذبحتم فأحسنوا الذبح وليحد أحدكم شفرته وليرح ذبيحته.

28 İbn Mâce, “Zebâih”, 3.

29 Kâsânî, *Bedâi*, V, 60; Mevdânî, *Lübâb*, III, 227; Zeylaî, *Tebyiniü'l-hakâik*, V, 290; Nevevî, *el-Mecmû şerhu'l-Mühezzeb*, IX, 92.

hayvanın kesilmesi uygun görülmemiştir. Zira bu gibi şeylerle kesmek hayvana eziyet verir. Bu durum kesim değil, bir nevi boğma ve öldürme hükmündedir.³⁰ Yine çoğunluk bilginlere göre hayvana acı verdiği, ağrı eşiği yüksek olduğu için enseden kesim mekruh görülmüştür.³¹ Benzer şekilde klasik kaynaklarımızda hatalı kesim suretiyle hayvana elem verme ihtimalinden dolayı kesimi gece yapmak mekruh, gündüz yapmak ise müstehap görülmüştür.³²

Görüldüğü üzere fakihler hadis-i şerifteki ihsan ilkesine binaen kesimin acısız olması için gerekli teoriyi oluşturmaya çalışırken, belli bir kesme aletini veya yöntemi zorunlu kılmamaktadırlar. Klasik kaynaklarımızda “bıçak=sikkîn” ismi dahi geçmemektedir. Fakihlerin çoğunluğu kesim aletinin metal veya başka bir şey olabileceğini ileri sürerken de acısız kesimi kastetmektedirler. İhsan hadisini delil almaları bu düşüncenin en önemli göstergesidir. Yine de eskiden acısız kesim için en iyi alet keskin bir bıçak iken, günümüzde artık acı vermeyen modern cihazlar kullanmak mümkündür.

Hayvan refahı bağlamında değerlendirilmesi gereken bir diğer husus, hayvanı diğer hayvanın yanında kesmemektir. Zira hadis-i şerifte, “*Koyunu koyunun yanında, deveyi de devenin yanında, birbirlerini görecek şekilde kesmeyin*”³³ buyrulur. Bu hadisten hareket eden fakihlerden bir kısmı, hayvanları birbirlerini görecek şekilde kesmenin haram olduğu, diğer bir kısmı ise mekruh olduğunu belirtmişlerdir.³⁴ Yine fakihlere göre hiçbir hayvanın yavrusu kendi gözleri önünde boğazlanamaz.³⁵

Aynı şekilde, fakihler tarafından kesimin süratli bir şekilde yapılması da hayvanı rahatlatacağından dolayı müstehap, ağır davranmak eziyet vereceğinden dolayı mekruh kabul edilmiştir.³⁶ Bununla birlikte yine hayvan refahına matuf olmak üzere, kesimin boyun omuruna kadar ulaşması, ancak içerideki omuriliğe (nuhâ=النخع) varmaması, ölüm gerçekleşmeden kafanın hemen koparılması

30 Serahsî, *Mebstut*, XII, 2; Kudûri, *Muhtasar*, 1978, 162.

31 Meydânî, Abdülğani el-Guneymî, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Kahire, tsz., III, 227; İbn Cüzey, *el-Kavâninü'l-Fıkhiyye*, s. 184; Behûtî, *Keşşâfu'l-Kınâ*, VI, 205; Şirâzî, *el-Mühezzeb*, I, 252; İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Hafid, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1985, I, 362.

32 Serahsî, *Mebstut*, XII, 4-5; Kâsânî, *Bedâi*, V, 60; Zeylai, *Tebyinü'l-hakâik*, V, 291; Nevevî, *el-Mecmû*, IX, 92; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, V, 126; İbn Cüzey, *el-Kavâninü'l-fıkhiyye*, s. 184; Behûtî, *Keşşâfu'l-kınâ*, VI, 204.

33 İbn Mâce, “es-Sayd ve'z-zebâih”, 3.

34 Serahsî, *el-Mebstut*, XI, 226; İbn Kudâme, *el-Muğni*, XI, 46; Desûkî, *Hâşiye*, II, 108.

35 İzz b. Abdüsselâm, *a.g.e.*, I, 238.

36 Serahsî, *Mebstut*, XII, 4-5; Kâsânî, *Bedâi*, V, 60; Zeylai, *Tebyinü'l-hakâik*, V, 291; Nevevî, *el-Mecmû*, IX, 92; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, V, 126; İbn Cüzey, *el-Kavâninü'l-fıkhiyye*, s. 184; Behûtî, *Keşşâfu'l-kınâ*, VI, 204.

ve hayvanın çırpınması dinmeden yüzme (soyum) başlanmaması tavsiye edilir. Nitekim Hz. Peygamber ashâptan Büdeyl b. Verkâ'yı görevlendirmiş ve ondan Minâ'da bulunan insanlara hayvan can vermeden acele edip derisini soymalarını ve organlarını parçalamamalarını ilan etmesini istemiştir. Aksine hareket edilmesi hayvanın acısını arttıracığından fakihler tarafından mekruh sayılmıştır.³⁷ Sünni kaynaklarda hayvan kesimi ile ilgili hükümlerin aynısı Şii kaynaklarda da geçmektedir.³⁸ Bahse konu kuralların hepsinde, hayvana en az acı verme ve damarlarındaki kanın mümkün olduğunca çıkıp akmasını sağlama hedefi gözetilmektedir. Bu nedenle kanatma (boğazlama) işleminde, hayvanı ürkütmeden, eziyet etmeden, kesim için uygun pozisyon verilmeli ve acı çektirmeden işi bilen kesim elemanı tarafından usulünce kesilmelidir.

Esasen fukahanın hayvan kesimi sürecinde hayvan refahını gerçekleştirme amacına matuf olarak müstehap şeklinde niteledikleri hükümlerin her biri Hz. Peygamber'in "Allah her şeyde güzel yapmayı (ihsanı) emretmiştir. Hayvanı boğazladığımız zaman boğazlama işlemi güzel (acısız, işkencesiz) yapınız. Bıçağımızı keskinleştirip hayvanı rahatlatınız"³⁹ şeklindeki hadisine, özellikle hadiste ifadesini bulan "ihsan"⁴⁰ kavramına dayanmaktadır. Nitekim her hükmün sonunda söz konusu hadisi gerekçe göstermeleri de bunun en güzel delilidir. Buradan hareketle fukaha, kesim (zebh) gibi meşru bir amaçla olsa dahi, şayet maksat daha acısız bir şekilde gerçekleşiyorsa, daha çok acı veren her şeyin uygulanmasının caiz olmadığını ilke olarak benimsemişlerdir.⁴¹ Başka bir ifadeyle boğazlamanın (zekât) gerektirmediği daha fazla acıyı mekruh⁴² olarak görmüşlerdir. Hadiste ge-

37 Dârekutni, *Sünen*, (thk. es-Seyyid Abdullah Hâşim Yemâni el-Medenî), I-IV, Beyrut: Dârü'l-Marife, 1386/1966, IV, 283; Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, XIX, 107; Serahsî, *Mebûsât*, XI, 226-227; Kâsânî, *Bedâi*, V, 60; Nevevî, *el-Mecmû*, VIII, 384; el-Abderî, *et-Tâc ve'l-İktil*, III, 220; Kuraşî, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. el-Ahve, *Meâlimü'l-Kurbe fi Meâlimi'l-Hisbe*, Dârü'l-Funûn, s. 98; Karâle, Ahmed, Hukuku'l-Hayevân ve Damânâtüha fî'l-Fikhi'l-İslâmî, *el-Mecelletü'l-Ürdüniyye fi'd-Dirâseti'l-İslâmiyye*, el-Mücelledü'l-Hâmis, Aded:1, 1430/2009, s. 31.

38 Necessî, Muhammed Hasen, *Cevâhir fi şerhi Şerâii'l-İslâm*, Beyrut, Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, XXXVI, 133; el-Âmilî, Eymen el-Müsevî, *Hukuku'l-hayevân fî'l-İslâm*, Dârü'l-Hâdi, Beyrut 1425/2004, II, 402.

39 Müslim, "Sayd", 57; İbn Mâce, "Zebâih", 3-4; Ebû Dâvûd, "Edâhi", 12; Tirmizî, "Diyât", 13, 14; Nesâî, "Dahâyâ", 22, 27; Dârimî, "Edâhi", 10.

40 Hayvan kesiminde anahtar kelime olan ihsanın, Kur'an ve Sünnet'te geniş anlamları olmakla birlikte "en güzel", "en ideal", "en uygun" şeklinde tercüme edilmesi mümkündür. Burada ise bir şeyi en güzelıyla, en mükemmel şekliyle yapmak anlamındadır. Hadisteki ihsan ifadesinin hem kesim öncesini hem de kesim esnasını kapsadığı söylenebilir.

41 Heyet, *el-Fetâvâ el-Hindîyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, V, 288; Karâvele, a.g.m., 31-32; Md. Nazrul Islam-Md Saidul Islam, Human-Animal Relationship: Understanding Animal Rights in the Islamic Ecological Paradigm, *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, vol. 14, issue 41 (Summer 2015), s. 109.

42 Merğînânî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedi*, el-Mektebetü'l-İslâmî, IV, 66; Kâsânî, *Bedâyi*, V, 61. Yine belirtelim ki, Hanefilere göre, hayvana reva görülen ve mekruh addedilen

çen ihsan ilkesini fakihler “kesimde esas olan, hayvan için en kolay ve rahatlatıcı olan yöntemi seçmektir”⁴³ şeklinde formüle etmişlerdir. Görüldüğü üzere klasik kesimde fukahanın temel endişe ve kaygılarından biri, hayvanın hayvan gönençine uygun bir şekilde stressiz ve acısız kesilmesidir.

Netice itibariyle klasik kaynaklarımızdaki kesim şekline ilişkin olarak dinin meşruiyet ve helallik ölçütlerine aranan uygunlukta iki amacın gözetildiği dikkati çeker. Birincisi, kesim biçim veya yönteminde ve bunun öncesi ve sonrasında hayvanın hem fiziksel hem de manevi acı çekmesini en aza indirecek surette olması, ikincisi, stresin azalması ve mümkün merteye kanın akması suretiyle etin lezzet ve sağlık açısından kalitesinin korunmasıdır. Burada dikkati çeken bir diğer önemli husus, yukarıda bahsi geçen mekruh ve müstehap kabul edilen eylemler, sadece teoride kalmamış, bunların uygulanması ve denetlenmesi muhtesibin görevleri arasında yer almıştır, bir başka ifadeyle yaptırımları kamu gücüyle desteklenmiştir.⁴⁴ Bunun ötesinde fıkıh kaynaklarında bu tür düzenlemelerin başlangıçtan beri varlığı, hayvan refahının fıkıh tarafından ne kadar önemsendiğinin de kayda değer ve açık bir göstergesidir.

2. BATIDA KESİM YÖNTEMLERİ

Fıkıh kaynaklarında açıklanan klasik kesim tekniğini ortaya koyduktan sonra Batı dünyasında yeni geliştirilen kesim tekniklerine geçebiliriz. Esas itibariyle günümüzde özellikle Batılı ülkelerde kullanılan kesim teknikleri klasik kaynaklarımızda belirtilen kesim biçimine ilave bazı uygulamalar getirmektedir. Ölüm ânında hissedilmesi muhtemel acıyı azaltmak maksadıyla yapılan bu işlemler, tabancayla veya tokmakla bayılarak kesim, karbondioksit gazı solutmak suretiyle ve elektroşokla kesimdir. Bunların dışında başka bayılma teknikleri olmakla birlikte, günümüzde bunların kullanılması terkedildiğinden burada yer verilmeyecektir. Tatbik edilen mezkur yöntemlerin ortak özelliği kesim öncesi uygulanıyor olmalarıdır.

a) Bayılma tabancası (Bolzen tabancası): Bu işlemde demir çubuk (mil) ile beyne müdahale edilir. İşlem özel bir aletle 15 cm uzunluğundaki bir demir çubuk hayvanın alnından aniden beynine girip çıkar. Beyin dokusu (medulla oblaganta) zedelenir, hayvan tamamen hareketsizleşir. Buradaki bayılma geri dönüşümsüz,

kötü muameleler, hayvanın etini haram kılmaz, eti yenebilir. Zikredilen mekruh olma vasfı fiile yöneliktir. Hayvanın etine yönelik değildir. Her ne kadar mekruh fiili işleme sahibini günahkâr yapsa da hayvanın etini etkilemez. Bkz. Aynı yerler.

43 Kâsânî, *Bedâi*, V, 41.

44 Bkz. İbnü'l-Uhuvve, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Kuraşî, *Meâlimü'l-kurbe fî Ahkâmi'l-Hisbe*, thk. Reuben Lewy, Matbaatü Dâru'l-Funûn, Cambridge 1937, s. 89, 98.

ölüme giden şok durumudur. İşlemin ardından hayvanın boynu kesilse de kesilmese de ölüm gerçekleşir. Bu tekniğin başarısı milin uzunluğu ve şiddetine, karışın itme kuvvetine ve alındaki vuruş pozisyonuna bağlıdır. Uygulamada daha insani ve daha az acı verdiği düşünülmesi sebebi ile ve daha az çırpınmaya yol açtığı, kesim kolaylığı sağladığı gerekçesiyle başvurulmaktadır.

Bolzen tabancası ile genelde kafa sabitlenmeden vuruş yapıldığından, hatalı vuruş ve buna bağlı olarak başarısız bayıltmalar olabilmektedir. Bunu sağlamak için bazen kesim hayvanına ikinci veya üçüncü vuruş yapılabilmektedir. Bunu engellemek için kafanın sabitlenmesi gerekmektedir. Sabitlenmeyen hayvanlarda vuruş noktasının asıl yerini bulma bayıltıcının becerisine bağlı kalmaktadır. Dolayısıyla hayvan refahı da bayıltmayı uygulayan kişinin kabiliyetine bağlı olmaktadır.

İşlem sonrası 5 saniye içinde boğazlama yapılırsa etin kalitesinin olumsuz etkilenmediği; ancak kesimin gecikmesi durumunda etin kalitesinin düştüğü; diyafram, abdominal ön ve arka ekstremitelerde kaslarında multipl kanamalar olduğu bildirilmektedir.

b) Alına tokmak (balyoz) ile vurmak sureti ile bayıltma: Bolzen tabancasına benzemekle birlikte bunda delici mil yoktur. Bu metotta hayvanın alına bir tokmakla vurulmakta ve hayvan bayıldıktan sonra boğazlanarak boyun damarları kesilmektedir. Genelde alında bir kırık oluşmaz. Ancak beyinde geniş kanamalara rastlanılmaktadır. Bahse konu metotla bayıltmada bilinç kaybı çok kısa sürdüğünden 12 saniye içinde hayvan boğazlanmalıdır. Eskiden Avrupada kullanılan söz konusu yöntem, bazı hayvanların kafatasları kalın olması hasebiyle veya yanlış bir uygulamada kafatasının sadece kırılmasından dolayı bayıltma gerçekleşmediği için hayvanın çok büyük acılar çekmesi sebebiyle günümüzde pek tercih edilmemekte birlikte Amerika'daki bazı mezbahalarda hala kullanılmaktadır.

c) Karbondioksit (CO₂) ile bayıltma: CO₂ gazının özel odalarda kasaplık hayvanlara solutulması sonucunda bilinç kaybı durumunun ortaya çıkmasıdır. Kısmen narkoz işlemi de denilebilir. Kan akıtımı bayıltma kabininden çıktıktan en az 20 veya 30 saniye içerisinde gerçekleşmelidir. Karbondioksit gazı ile bayıltma yöntemi de oldukça masraflı ve hayvanların gaza dayanıklılıklarının farklı oluşu sebebiyle tercih edilen bir yöntem değildir. Hayvanların bayıltma tünellerine alınmaları sırasında ve CO₂ oranı yüksek havayı solumaları anında kateşölinlerin kana salınmasını arttırması sonucu strese girmeleri de önemli bir dezavantaj olarak belirtilmiştir.⁴⁵

45 Grandin, Temple, Mechanical, Electrical and Anesthetic Stunning Methods for Livestock, *International Journal for the Study of Animal Problems*, (1980). 1(4), 242-263, p. 257-8; Alişarlı, Mustafa, Kesim Yöntemleri, *DİB Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-IV*, Günümüzde Helal Gıda, Kasım 2011, Afyonkarahisar, Bsm. Ankara 2013, s. 273-279.

d) Elektro-şok: Büyükbaş, küçükbaş ve kanatlılarda uygulama şekli ve aletleri farklıdır. Ancak hepsi de elektrik verilerek yapılır. Yalnız baş metodu ile elektrikle bayıltma uygulaması ve kalbin durdurulmasına neden olan metotları kapsayan uygulamalar olmak üzere 2 farklı kategori elektrikle bayıltma uygulaması bulunmaktadır. Sadece baş tekniği ile elektrikle bayıltma uygulamasında sığır, koyun ve keçilerde cihazın kısaç kısmı şakaklara yerleştirilir ve 110 volt 0.5-1 sn. elektrik verilerek elektro şok gerçekleştirilir. Birinci aşamada hayvanlar tamamen kendilerini kaybederek (epilepsi formunda) bilinçsiz bir şekilde yere düşer, birkaç saniye nefes alıp verme durur ve refleksler ortadan kalkar. İkinci aşamada yürüme hareketleri, üçüncü aşamada kaslar gerilir ve solunum yeniden başlar. Kesim bu aşamada yapılır. Eğer kesim yapılmaz ise hayvan 10 dakika içinde kendine gelir. Beyinde herhangi bir hasar olmaz. Geri dönüşümü mümkün olan bir uygulamadır. Bu yöntemle bayıltilan hayvanların omurilik soğanları zedelenmediği için kalp işlevleri devam etmektedir. Beyin işlevleri etkilendiği için hayvanın duyu kabiliyeti geçici olarak kaybolmakta sadece refleks tarzındaki motor hareketler devam edebilmektedir. Islak zeminde elektrik kullanılması kesim personeli için tehlikeli olması ve kesilen hayvanların diyafram, karın ve bel kaslarında, bazen ön ve arka bacak kaslarında kanamalar meydana gelmesi etin kalitesini düşürmesi bu yöntemin sakıncalarıdır. Uygulanan akımın şiddeti çok yüksek ya da uzun süreli olursa, kılcal damarların patlamasına bağlı olarak hayvanların diyafram, karın, bel ile ön ve arka ekstremitelerde kaslarında peteşiler şeklinde multipl kanamalara yol açtığı bildirilmiştir.⁴⁶ Kalbi durdurma amaçlı elektrikle bayıltma uygulaması kullanıldığında bir elektrot alın ya da kulakların arkasına, diğer elektrot ise vücudun sırt kısmına, ön bacaklara ya da vücut yanlarına yerleştirilir. Bu uygulama daha kolay kanatma ve daha güvenli karkas teminine olanak sağlamaktadır. Bu tip bayıltma uygulamalarında hayvan elektrik akımından geri dönüşümsüz olarak zarar görür. Kalbin durdurulmasından sonra ölüm 19 saniyede gerçekleşir. Vücuda uygulanacak elektrik akımı ile kalbin elektrik düzeni kesintiye uğrayabilir ve hayvan elektrik akımı sonucu gelişecek ritim düzensizliğiyle daha boğazlanıp kanı akıtılmaya fırsat kalmadan ölebilir.⁴⁷

46 Lambooj, E.,Potgieter, C.M., Britz, C.M., Nortje, G.L., Pieterse, C. Effects of electrical and mechanical stunning methods on meat quality in ostriches. *Meat Science*, 1999; 52: 331-337; Velarde, A.,Gispert, M., Dieste, A., Manteca, X.:Effect of electrical stunning on meat and carcass quality in lambs. *Meat Science*, 2003; 63: 35-38; Pleiter, Helmut, *Review of Stunning and Halal Slaughter*, Meat & Livestock Australia, 2010, ss. 7-13; Middleton, A.,Welfare of animals at slaughter. *The State Veterinary Journal*, 1994; 4: 12-15; Kahraman, Tolga; Nazlı, Bülent; Ergün, Özer, Dağlıç Irkçı Koyunlara Uygulanan Elektrikle Bayıltma İşleminin Et Kalitesi Üzerine Etkileri, *İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 32 (2), 1-10, 2006, s. 2. Bu uygulamaların et kalitesini de düşürdüğünü ayrıca belirtmek gerekir. Bu alandaki tartışmaları başka bir çalışmaya bırakılarak, şimdilik meseleye sadece hayvan refahı açısından bakılmaktadır.

47 Alat, İlker, Hayvan Kesiminde Boğazlamanın Önemi ve Elektroşok, Anestezi Ya Da Analjezi Gibi Yöntemleri Haram Kılan Tıbbi Gerçekler, *DİB Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-IV*, Günümüzde Helal Gıda, Kasım 2011, Afyonkarahisar, basım yeri: Ankara 2013, s. 273-279. s. 349; Ergin, Müzakere, s. 363.

Kanatlılarda içi su dolu bayıltma havuzuna giren piliç 50 Hz frekans ve yaklaşık 40-50 V elektrik akımı ile bayıltılır. Bayıltmanın akabinde 10 saniye sonra kesim makinesine girer. Eğer 10 saniyenin üstünde bir sürede girerse kanatları tamamen aşağıda düşer ve kafayı kesen bıçaklar kanatları da hasara uğratar. Bu süre 10 saniyeden az olursa, boyun daha gevşemediği için kesim makinesinden kesilmeden çıkar⁴⁸.

e) İkisi bir arada kesim (Kesim ve akabinde bayıltma: post-cut stunning):

Bu kesim şeklinde, hayvan kabin içinde ayakta durmaktadır. Kesim için bir veya iki kişi hayvanın başındadır. Önce bayıltma aygıtı hazırlanır. (Bayıltan hazırlanmadan kesime geçilmez. Aksi halde acı çekme süresi uzar). Hayvana henüz bilinçliken kesim gerçekleştirilir. Hazır tutulan bayıltan derhal hayvanın alınına uygulanır ve bıçak kesiminde oluşan acının bir an evvel durdurulması hedeflenir.

Hayvan, bu durumda önce kesilmiş ve akabinde de hemen bayıltılmıştır. Bu kesimde hayvan kesimden en fazla 1-3 saniye sonra bayıltıldığından, sadece bu kısa süre içinde acıyı hissedebilir. Bu yöntem, İslam aleminde çoğunluk olarak kabul görmektedir. Çok bilinen bir kesim şekli olmadığından her yerde uygulanmamaktadır. Avrupa'daki çok sayıda İslâmî kesimhaneler bu sistemi uygulamaktadırlar.⁴⁹

3. BAYILTMA YÖNTEMLERİNİN VE FIKHÎ KESİMİN HAYVAN REFAHI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hayvanların kesim esnasında gönençlerini temin etmek iddiası ile Batı dünyasında uygulanan yöntemlerde acı verilmediği ileri sürülmektedir. Bu konuda Batı'da hayli yekûn tutan bir literatür de mevcuttur. Bu literatürün temelini hayvan kesim esnasında yapılan deney ve araştırmalar oluşturmaktadır. Türkiye'de bu alanda yeteri kadar çalışmanın olduğunu söylemek zordur. Bu konuda yapılan bazı çalışmalar alan çalışması olmaktan ziyade Batı'daki literatürün baz alınması suretiyle ortaya konan çalışmalardır. Bunun yanında söz konusu çalışmaların pek azı veteriner hekimler tarafından yapılmıştır. Her iki kesim usulünü karşılaştırmalı olarak inceleyen, hayvanın acı çekip çekmediğini tespit eden ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Öncelikle belirtmelidir ki, modern kesim yöntemlerindeki bayıltma işlemlerinin her biri hayvanın bilincini yitirerek hissizleştirdiği ve bilinç kaybının ağrı ve

48 Antalya, Ahmet A., *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Hayvan Refahı Uygulamaları*, Ankara 2007, (AB uzmanlık tezi), ss. 99-104.

49 Sancakdaroğlu, Asalet, <http://www.halal-slaughter-watch.org/wp-content/uploads/2013/11/Hayvanlarin-Soklanarak-Bayiltılması.pdf> (Son erişim tarihi: 26.09.2017)

stresi azalttığı esasına dayanmaktadır. Canlı hayvanın kesim esnasında daha az acı duymasını temin gayesine matuftur. Kesim işleminin doğrudan kendisine değil kesim öncesine yöneliktir.

Büyükbaş ve küçükbaş hayvanların kesiminde hayvana akım verilmesi yöntemi bu yönde gerçekleştirilen uygulamalı çalışmaların ortaya koyduğu veriler ışığında eleştirilmektedir. Zira hayvana yetersiz akım uygulanması veya kısa devre şekillenmesi sonucu başarısız bayılma uygulamalarında hayvan büyük bir elektrik şoku yaşar, kalp krizi semptomlarına benzer bir tablo sergiler, felç olarak hareket yeteneğini kaybeder ve yüksek düzeyde acı hisseder. Yine uygulamanın gerçekleştirilmesi sırasında beyne uygulanan akım ile kalbi durdurma amaçlı akım mutlaka eş zamanlı olmalıdır. Aksi takdirde hayvan çok fazla acı çeker.⁵⁰

Öte yandan büyük ve küçükbaş hayvanların elektro şoklanması konusunda veteriner hekimlerin aksine tıp doktorları sözü edilen kesim işlemlerinden elektro şok esnasında hayvanların epileptik ataklar geçirdiklerini, çok acı duyduklarını, bunu insanlar üzerinde yapılan çalışmalarda açık bir şekilde gözlemlediklerini söylemektedirler. Elektrik çarpmasında ve psikiyatride bazı hastaların tedavisinde kullanılan elektro şokta hastanın beynine yeterli miktar ve sürede elektrik akımı verilerek kontrollü bir sara nöbeti geçirtilir. Bu şok tedavisi esnasında hastalar şiddetle kasılır, acı duyar, sonrasında saatlerce kendilerine gelemmezler. Günümüzde şok işlemi bizatihi çok ağrılı olduğu için genel anestezi altında yapılmaktadır. Elektrik şoku hastayı bir anda acı hissedemeyecek duruma getiriyor olsaydı buna gerek kalmazdı. Şokun verdiği epileptik atak (sara nöbeti) çok acı veren bir durumken hayvanların acı duymadıklarını söylemek isabetli değildir.⁵¹ Batı'da elektrikli sandalye kullanılarak infaz edilen idam cezası için de benzeri itirazlar ileri sürülmektedir. Yine bazı çalışmalarda elektrik şokunun koyunlarda muhtemel analjeziye (acı kaybına) sebep olmasına rağmen, hayvanın son demlerinde bilinci açık halde korkunç stres altında olduğu tespit edilmiştir.⁵²

Yapılan araştırmalarda ortaya çıkan sonuçlara göre, kanatlı hayvanların elektrik şoklamalarında da hayvan refahı açısından önemli sıkıntılar söz konusudur. Kanatlı hayvan kesimlerinde kesim işlemi öncesinde hayvanların başları 40-50

50 el-Barazi, ez-Zebhü'l-İslâmî ve Mezâyâhü ve'z-zebhü'l-Ġarbî ve hafâyâhü, *Mu'temerü'l-Halici'l-evvel Li snâati'l-halâl ve hidemâtühü*, 2011, Kuveyt, s. 1.

51 Singer, Peter, *Animal Liberation* (Hayvan Özgürleşmesi), s. 218; Ergin, Ali, Müzakere, s. 362, *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-IV*, Günümüzde Helal Gıda, Kasım 2011, Afyonkarahisar.

52 N.G. Gregory, S.B. Wotton, 1985. Sheep slaughtering procedures IV: Responsiveness of the brain following electrical stunning. *British Veterinary Journal* 141, 74-81; Aynı müellifler, Sheep slaughtering procedures V: Responsiveness to potentially painful stimuli following electrical stunning. *British Veterinary Journal*, 1988, 144, 573-580.

volt elektrik akımı geçirilen suya daldırılmakta ve şok suretiyle bayıltma yapılmaktadır. Fakat bu safhada bazen elektrik şokuna dayanamayan hayvanlar ölmektedir. Geçmiş yıllarda yürütülen araştırmalarda İngiltere’de % 24, Amerika Birleşik Devletleri’nde ise % 17’den 37’ye varan nispetlerde şoklama sırasında ölümlerin söz konusu olduğu rapor edilmiştir. Bu metodun hayvan haklarına zıt ve âdeta işkence çektirir bir tarzda yapıldığını savunanlar bulunmaktadır. Bayılmı ş hayvanda kısmî felçlerin görülmesi ve acı hissedildiğine dair bazı iddiaların olması bu uygulamayı tartışmalı hâle getirmektedir.⁵³ Söz konusu uygulamanın insanlarda olduğu gibi kanatlılarda da son derece acı verici epileptik atağa sebep olduğu, hayvanların bilinci yerindeyken kesime girdikleri ile sürülmüştür.⁵⁴ Bu sistem başka açılardan da tartışmalara neden olmaktadır. Baş aşağı asılan tavukların kesime girmek üzere kelepçelendiklerinde hem fiziksel hem de psikolojik olarak acı çektikleri, konveyörlerde çırpınırken bacaklarını kırdıkları ve daha sonra girdikleri elektroşok havuzunda ise çok acı çektikleri bu husustaki çalışmalarda ortaya konulmuştur.⁵⁵ Yine elektro şok havuzunda yeterince bayıltılmayan kanatlıların kesim bandında bıçaklardan kurtularak canlı halde kaynatma tankına canlı halde girdikleri yapılan araştırmalarda tespit edilmiştir.⁵⁶

Gaz ile bayıltmada (hatta buna boğma bile demek mümkündür) çevreye zarar verme, tam bir bilinç kaybı sağlamadığı için hayvanları strese sokma ve doz aşımı sebebiyle kesmeden önce ölüme sebep olma gibi olumsuzluklar söz konusu olmaktadır. Hayvanların gaza dayanıklılıklarının da farklı olması gibi sebeplerle hayvan refahı bir yana stresi artırması yüzünden bugün terkedilen bir yöntem olmuştur.

-
- 53 Heath, G.B.S., “The Slaughter of Broiler Chickens”, *World’s Poultry Science Journal*, 40 (1984): 151-159; J.M. Sparrey, and P. J. Kettlewell, “Shackling of Poultry: Is It a Welfare Problem?” *World’s Poultry Science Journal*, 50 (1994): 167-176; M.J. Gentle, and V.L. Tilson, “Nociceptors in the Legs of Poultry: Implications for Potential Pain in Pre-Slaughter Shackling”, *Animal Welfare*, 9 (1999): 227-236; Boyd, Freeman, “Humane Slaughter of Poultry: The Case Against the Use of Electrical Stunning Devices,” *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 7, (1994): 221-236;- FAWC (1982) Report on the welfare of poultry at the time of slaughter. Present address: Farm Animal Welfare Council, 1A Page Street, London SW1P 4PQ, UK.
- 54 Boyd, F., “Humane Slaughter of Poultry: The Case Against the Use of Electrical Stunning Devices,” *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 7, (1994): 221-236.
- 55 Boyd, F., “Humane Slaughter of Poultry: The Case Against the Use of Electrical Stunning Devices,” *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 7 (1994): 227; Sparrey, J.M.-Kettlewell, P.J., “Shackling of Poultry: Is It a Welfare Problem?” *World’s Poultry Science Journal*, 50 (1994): 167-176; Nakiyinsige, K., et al., “Stunning and animal welfare from Islamic and scientific perspectives”, *Meat Science* 95 (2013), s. 354; el-Barazi, *ez-Zebhu’l-İslâmî ve Mezâyâhü ve’z-zebhu’l-Ğarbî ve hafâyâhü*, s. 5.
- 56 G.B.S. Heath, D.J. Watt, P.R. Waite, and J.M. Ormond, “Observations on Poultry Slaughter,” *Veterinary Record*, 108 (1981): 98; G.L. Griffiths, and D.A. Purcell, “A Survey of Slaughter Procedures Used in Chicken Processing Plants,” *Australian Veterinary Journal*, 61 (1984): 401; G.B.S. Heath, D.J. Watt, P.R. Waite, and P.A. Meakins, *British Veterinary Journal*, 139 (1983): 285.

Tabanca ile bayıltma yönteminin de hayvan refahı açısından sakıncalı olduğu yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur. Hannover Üniversitesi (Almanya) Veteriner Fakültesi'nde Profesör Wilhelm Schulze başkanlığında bir heyet tarafından, koyun ve sığırların piston tabancasıyla bayılırlar ve bayılmadan kesilmesi esnasında oluşacak ağrının EEG (elektroensefalograf) ile kalpteki değişimlerinde ECG (elektrokardiyogram) ile ölçümüne dayalı ilmî bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmada beynin üstündeki kafatası yüzeyine elektrotlar yerleştirilmiştir. Bazı hayvanlar, keskin bir bıçakla hızlı bir şekilde boğaz bölgesinden yemek borusu, soluk borusu, jugular ve karatoid arterler de dâhil omuriliğe kadar kesilmiştir. Neticede bayılmadan bıçakla kesimin daha az ağrılı olduğu tespit edilmiştir. Diğer hayvanlar ise, bayılmayı müteakip kesilmiştir. Bayılmadan kesim işlemini müteakip ilk üç saniye içerisinde EEG kayıtlarına göre bir değişikliğin olmadığı, yani hayvanın hissedilebilir bir ağrı çekmediği, bunu takip eden üç saniye içerisinde ise, EEG kayıtlarından, vücuttan fazla miktarda kanın dışarı akması ve beyindeki hayatî damarlara giden kan miktarının azalmasına bağlı şokun ve duyu kaybının hâkim olduğu izlenmiştir. Kesim işlemini müteakip altı saniye sonra ise, EEG'nin sıfır seviyesine indiği, yani hayvanın hiç ağrı çekmediği tespit edilmiştir. Tabanca ile bayıltma işleminde hayvanlar net bir hissizlik ve hareketsizlik sergilerken, EEG kayıtlarından bayılmayı müteakip süratli bir şekilde şiddetli bir ağrının varlığı tespit edilmiştir.⁵⁷ Öte yandan pistonlu bayıltma tabancasıyla yapılan bayılımların deli dana hastalığı (BSE) riski taşıdığı yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur.⁵⁸

Tokmak vurmak suretiyle bayıltma işlemi de hayvan refahı itibariyle bünyesinde sorunlar taşımaktadır. Hedef olan hayvan hareketli olduğundan balyozu veya tokmağı kullanan kişinin iyi nişan alması ve amaca ulaşması için hayvanın kafasındaki belli bir noktaya inmesi gerekir. Ancak korkuya kapılmış hayvanların kafalarını oynatmaları olağandır. Hedef birazcık şaşırıldığında balyoz veya tok-

57 Schulze, Wilhelm, *Deutsche Tierärztliche Wochenschrift* (German veterinary weekly), Volume 85 (1978), pages 62-66; Lambooi, E., Potgieter, C.M., Britz, C.M., Nortje, G.L., Pieterse, C., ibid, 331-337; Velarde, A., Gispert, M., Dieste, A., Manteca, X, ibid, 35-38; Son dönemde yapılan bilimsel araştırmalarda da elektroşokla bayıltma tekniği, hayvan refahı açısından gittikçe sorgulanır olmuştur. Son zamanlarda Yahudi araştırmacılar tarafından yapılan bilimsel araştırmalarda, insanlar üzerinde kullanılan tedavi amaçlı elektrik şokunun hayvan kesimlerinde de kullanılmasının insanlarda olduğu gibi, hayvanlarda da hayvan refahı açısından son derece problemliliği ortaya konulmuştur. Bkz. Zivotofsky, Ari Z.-Strous, Rael D., "A Perspective on the Electrical Stunning of Animals: Are There Lessons To Be Learned from Human Electro-Convulsive Therapy (ECT)?", *Meat Science*, Volume 90, Issue 4, April 2012, Pages 956-961.

58 Anıl, M.H., Love, S., Helps, C.R., Harbour, C.R. : Potential for carcass contamination with brain tissue following stunning and slaughter in cattle and sheep. *Food Control*, 2002; 13: 431-436; Gregory, N.G.: Recent concerns about stunning and slaughter. *Meat Science*. 2005; 70: 481-491.

mak hayvanın gözüne veya burnuna inebilmekte ve acı içinde kıvranan hayvanı bayıltabilmek, bilinçsiz hale getirebilmek için defalarca vurmak gerekebilmektedir. Bu aleti en ustalıkla kullanan kişilerden bile her defasında tam isabet kaydetmeleri beklenmemektedir. Yapılan incelemelerde aparatın mili bazen hedeflenen noktaya (beynin içinden geçerek Medulla oblangata'ya) isabet etmemektedir.⁵⁹ Bu itibarla bu yöntemin de her defasında hayvan refahını sağladığı sorgulanabilir. Yine hayvanı hissizleştirmek için kafasına tabanca vurma ve karbondioksit gazı solutma işlemlerinin bizzat kendileri de acı verici işlemlerdir.

Dikkat edildiği üzere bayıltma tekniklerinin hepsinde yapılan işlemde hemen sonra saniyeler içinde kesim gerçekleştirilmelidir. Aksi takdirde hayvan refahı açısından oldukça sorunlu durumlar ortaya çıkacaktır. Bu yüzden son derece ustalık ve pratiklik isteyen uygulaması oldukça zor yöntemlerdir. Ayrıca hayvan bayıltma işleminden bir kaç saniye sonra kesilmez ise, hayvanın kesmeden önce ölüp ölmediğini tespit etmeye kalkmak da zaman açısından mümkün değildir. Dolayısıyla hayvan refahının yanında şer'i açıdan etinin helal olma noktasında da sorun çıkabilir.

Özü itibarıyla insani düşüncelere dayanan bayıltma tekniklerinin hayvan kesiminde refahı sağladığı yönündeki görüşlere mukabil⁶⁰, yukarıda sözünü ettiğimiz aksine görüşler, uygulamanın hayvan refahı açısından sıkıntılı olduğu, ayrıca et kalitesini düşürdüğü yönünde ileri sürülen kanaatler uygulamanın tartışmalı olduğunu, bu alanda daha birçok araştırma gerektirdiğini ortaya koymaktadır.⁶¹ Diğer yandan söz konusu araştırmalar genellikle Batı dünyasında yapılmıştır. İslam dünyasında da tarafsız bir şekilde benzeri araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Diğer taraftan bayıltma teknikleriyle hayvan kesimini fikhî açıdan irdeleyen çağdaş fıkıh bilginleri ise, kesimin bazı şekillerine, yukarıda zikrettiğimiz hayvan refahı açısından problemlili yönleriyle değil de, bayıltma tekniğinin hayvanı öldürebilme ihtimali nedeniyle itiraz etmektedirler. Başka bir ifadeyle yukarıda sözünü ettiğimiz tekniklerin bazılarında hayvan geri dönüşümsüz (irreversible) olarak bayıltılmakta belli bir süre içinde kesilmediği takdirde hayvan fikhî tabirle murdar olmaktadır. Diğerlerinde yani hayvanın yeniden ayılabildiği yöntemlerde ise teknik doğru bir şekilde uygulanmadığında yine kesimden önce hayvanın ölümüne neden olabilmektedir. Bu durumda hayvanın eti murdar hale geldiğinin-

59 Singer, Peter, *Animal Liberation*, p. 219.

60 Nakysinsige, K., et al., Stunning and animal welfare from Islamic and scientific perspectives, *Meat Science* 95 (2013), s. 353; Who, *The Right Path to Health*, Islamic Ruling on Animal Slaughter, Alexandria, Egypt, 1997, p. 19, 23.

61 Grandin, T., a.g.m, s. 259.

den fıkhî açıdan helal olmamaktadır. Hâlbuki bayıltmadan amaç hayvanı bilinçsiz hale getirerek acı çekmesine engel olmaktır. İşte bu sebeple bazı çağdaş fakihler bayıltma yöntemlerine sıcak bakmazken, diğer bazı fakihler belli şartlar altında dönüşümlü olan kesim tekniklerine cevaz vermişlerdir. Nitekim Fıkıh Akademisi de meseleye aynı zaviyeden bakarak bayıltma tekniklerinin bazılarını belli şartlarla cevaz vermiştir.⁶² DİB Din İşleri Yüksek Kurulu 24.02.2010 tarihli kararında:

“Kesim işleminde geleneksel uygulama, hayvanın yere yatırılıp, ayaklarından bağlanarak boğazının keskin bir bıçakla kesilmesi şeklindedir. Fakat kesim işlemini kolaylaştırmak, göstereceği fiziki direnci ve duyacağı acıyı azaltmak amacı ile hayvanı askıya alma, bayıltma, uyuşturma ve şoklama gibi işlemden sonra henüz ölmeden kesmekte dinen bir sakınca yoktur. Ancak belirtilen bu uygulamaların etkisi ile kesilmeden ölmüş olan hayvanın eti yenmez.” şeklinde fetva vermiştir.

Din İşleri Yüksek Kurulu'nun kanatlıların bayıltılması için kullanılan su havuzları ile ilgili görüşünde de “Tavuk, kaz, hindi ve ördek gibi kanatlıların baş aşağı halde hareketli taşıyıcıya asılarak, kafaları öldürmeyecek derecede düşük elektrik akımı verilmiş su banyosundan geçirildikten sonra seri mekanik yöntemle kesilmesinde dinen bir sakınca yoktur.” diyerek bir takım kayıtlamalarla zikri geçen yöntemlerin bazılarını cevaz vermiştir.

Hülasa, günümüzde dünyanın çeşitli yerde kullanılan elektrik şoku, tabanca, karbondioksit gazı verme, başına çekiç veya tokmakla vurma, omuriliğine şiş sokma gibi tekniklerle bayıltılan veya sersemletilen hayvanlar, şayet kesim esnasında canlı değillerse Mâide Suresi'nin üçüncü ayetinde yenmelerinin haram olduğu belirtilen grupta değerlendirilir.⁶³ Çünkü hayvanın kesim esnasında canlı bulunması ve ölümünün de bu kesim işlemi sonucu meydana gelmesi gerekir. Ancak bu tür bir uygulama hayvanın ölümüne yol açmayacak, sadece onun sakinleşmesini temin edecek noktada bayılır ve daha sonra hayvan canlı iken usulüne göre kesilirse eti yenilmekle birlikte, bu tür yöntemlerin cevazında temkinli olmak gerekir. Zira

62 İslâm Fıkıh Akademisi Meclisinin 28 Haziran–3 Temmuz 1997 (23-28 Safer 1418) tarihli Onuncu Dönem toplantısı, Karar sayısı: 95 (10/3).

63 5. Maide 3: “Sizin için ölü hayvan eti, akan kan, domuz eti, Allah'tan başkasının adını anarak kesilen hayvan, boğulmuş[el-munhanika: المنخفة], vurulmuş, yukarıdan düşmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlar[el-mevkuze: الموقوذة], yırtıcı hayvanların yedikleri hayvanlar haram kılınmıştır. Bunlardan kestikleriniz başka...” Âyetin son kısmında hayvanların ölüm çeşitleri anlatılmaktadır. Boğularak ölmek, vurularak ölmek, düşerek ölmek, boynuzlanarak ölmek, yırtıcılar tarafından parçalanarak ölmek. Zikredilen şekillerde ölen hayvanlar yenmez. Ancak ölmeden kesilenler yenir. Yani bir hayvanın kafasına vurulmuş, ölmek üzere yetişip kesilirse, bir hayvan yaralamış ama henüz ölmemiş yetişip kesilirse, yukardan yuvarlanmış ama ölmeden yetişip kesilirse, ya da iki hayvan birbiriyle vuruşurken biri öbürünün boynuz darbeleriyle ölmek üzereyken ölmeden yetişip kesilirse bunlar yenebilir.

adı geçen yöntemlerin, yaptıkları araştırmalar sonucu etin kalitesi ve hayvan refahı açısından mahzurlu olduğunu savunanlar azımsanamayacak sayıda.

Öte yandan ikisi bir arada olan yani önce kesim sonra bayılma işleminde ise fikhî açıdan bir sakınca olmasa gerektir. Önce bayılıp sonra kesme yöntemine bir alternatif olarak, hayvana eziyet vermeden bu yöntemi uygulamak mümkündür.

Fakihlerin öngördüğü kanatma biçiminde her ne kadar ağrı ve acının varlığı ileri sürülüyorsa da bu yönde yapılan bazı çalışmalar bunun aksini ortaya koymaktadır. Harran Üniversitesinde bir grup bilim adamı, hayvanların kesim öncesi, kesim esnası ve kesim sonrasındaki beta endorfin hormonunu ölçmüştür. Araştırmada, fikhî kesim esnasında hayvanların ağrı dindirici ve sakinleştirici etkisi ile bilinen ve vücutta üretilen beta endorfin hormonu seviyelerinde önemli artışlar olduğu tespit edilmiştir. Araştırmacılar fikhî kesim öncesi, kesim esnası ve kesimden 3 dakika sonra olmak üzere üç farklı evrede yapılan beta endorfin analizlerinde, bu hormon seviyesinin kesim öncesinde alınan değerlerinin kesim esnasında alınan kan örneklerinde iki katına çıktığı, kesimden 3 dakika sonra ise yaklaşık 4 katına çıktığını belirlemişlerdir. Araştırmada, beta endorfin hormonunun, ağrı kesici özelliğinin, morfin olarak bilinen ağrı kesiciye göre 30 kat daha fazla olduğuna vurgu yapılmış ve fikhî kesimde beta endorfin hormonu sayesinde hayvanların sakinleştiği dile getirilmiştir.⁶⁴

Diğer taraftan fıkıhtaki kesim, kan kaybına dayalı bir kesimdir. İki atardamarın (vedecan) kesilmesine beyinde kan basıncının düşmesi eşlik eder ve beyin çalışması derhal durur. Hayvan bilincini kaybeder. İki damarla birlikte atardamarın da kesilmesi hayvanın bedenindeki kanın boşalmasına sebep olur.⁶⁵ Hayvanın boğazını kesici bir aletle kesmek suretiyle şiddetli bir kan akımına sebep olması ve beyin dokusuna giden kanın azlığına bağlı olarak beyinde oksijenin azalması, bu türlü kesimin önemli bir avantajı olarak görülmüştür. Zira kesimi müteakiben hayvan 5-6 saniye içinde bilincini kaybeder ve acı çekmeden süratli bir şekilde

64 Harran Üniversitesi Veterinerlik Fakültesinde görev yapan Gürbüz Aksoy, Faruk Süzergöz ve Pelin Polat tarafından yürütülen çalışma henüz yayınlanmamış olup, araştırmacılar ileride uluslararası bir kongrede sunmayı planlanmaktadır. Yukarıdaki bilgiler çalışmanın medyaya yansıyan sonuçlarından alınmıştır. t24.com.tr/.../harran-universitesi-kurban-kesiminde-besmele-ile-salgılanan-endorfin- (Son erişim tarihi: 20.09.2017). Benzeri bir çalışmayı Suriye asıllı Alman vatandaşı bir profesörün daha önce yaptığını Faruk Beşer haber vermektedir. Ancak bu araştırmaya tarafımızdan ulaşılamamıştır. Bkz. Beşer, Faruk, Müzakere, *DİB Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-IV*, Günümüzde Helal Gıda, Kasım 2011, Afyonkarahisar, Bsm. Ankara 2013, s. 367. Besmele ve duaların kesimde teskin edici rolüne ilişkin videolar için bk. <https://www.youtube.com/watch?v=Zr2nxVSflm4> ve <https://www.youtube.com/watch?v=IyFSZUn54xo> (Son erişim tarihi: 21.09.2017).

65 el-Barazî, Muhammed Fuâd, *ez-Zebhü'l-İslâmî ve mezâyâhü ve'z-zebhu'l-Ġarbi ve hafâyâhü*, s. 6.

ölür. Bayılma suretiyle kesimde ise bu süreç daha uzundur. Hayvanda bilinç kaybı daha geç olduğundan hayvanın daha çok acı çektiği ileri sürülmüştür.⁶⁶

Aynı şekilde insanlarda olduğu gibi hayvanlarda da deri altında ağrı sensörleri vardır. Vücuttaki acının şiddeti söz konusu sensörlerin yoğunluğuna bağlıdır. Yani alıcı sayısı ne kadar artarsa ağrı o kadar hissedilir. Bu, vücudun her yerinde farklıdır. Hayvanın boğaz bölgesinden kesim yapılırken çok keskinleştirilmiş bir bıçak kullanılmaktadır. Bıçak ağzı inceliğindeki bir hat üzerinde ağrı sensörlerinin yoğunluğu ihmal edilebilir sayıdadır. Kesme işleminin kendisinin bir acısı yoktur. Zira saniyeler içinde olup biten bir işlemdir. Sonraki periyotta o bölgeye temas edilerek açığa çıkan sinir uçları uyarıldığı takdirde beyin acı duyar.⁶⁷ Bu yüzden boğazlama işleminin kesinlikle boğaz bölgesinden olacağını savunan fukahanın yaklaşımında, ağrı sensörlerinin ihmal edilebilir sayıda olduğundan boğaz bölgesinden ince bir hatla kesimde hayvanın daha az acı duyacağı söylenebilir. Yine fukaha hayvanın boynunun tek kesimde süratli bir şekilde ve keskin bir bıçakla kesilmesini öngörmüşlerdir. Hayvanın boynu tek kesimle saniyeler içinde keskin bir bıçakla kesildiğinde beyin korteksine giden, beyin kabuğuna giden kan miktarı saniyeler için hızla azaldığı için beyin bir anda küntleşir, ağrıyı hissedemez hale gelir. Hayvanın boyun damarının boğazlanması esnasında da bir kaç saniyede beyin işlevleri hızla devre dışı kalır.⁶⁸ Bu bilgiler ışığında hayvanın fikhî kesim işlemi esnasında daha az acı çekeceği ileri sürülebilir.

Öte yandan hayvan kesiminde acıyı azaltmayı sağlayacak olan ve son zamanlarda gündeme gelen alternatif yöntemlerden bir tanesi de hayvan hipnozudur. Fikhî açıdan da bir sakıncası olmayan hayvan hipnozu, yakın zamanlarda bilim insanlarının da dikkatini çekmiş ve laboratuvar çalışmalarına konu olmuştur. Mesela 1960'larda Newyork eyalet üniversitesi psikologlarından Gordon Gallup'un hayvanların hipnotizeye benzer durumlarını anlamak amacıyla laboratuvar çalışmaları yaptığı bilinmektedir. Daha sonra birçok araştırmacı hipnozu hareketsizlik/dona kalma olarak tarif edip hipnoz yerine "tonik hareketsizlik", "korcu felci" gibi ifadeler kullanmayı yeğlemişlerdir. Hayvan davranışları üzerine araştırmalar yapan bilim adamı Hans W. Erhard da 1990'ların sonunda yaptığı araştırmalarla bu fenomeni motor inhibisyonu/kısıtılmayla oluşan hareketsizlik-donakalma olarak isimlendirmiştir.

66 El-Barazî, ez-Zebhü'l-İslâmî ve mezâyâhü ve'z-zebhu'l-Ġarbi ve hafâyâhü, s. 7-8.

67 en-Nedvî, Nadi Kubeysi - el-Beşîr, Hasen Abdulgaffar, "ez-Zekâtuş-Şer'iyye ve mevküfû'l-fikhî'l-İslâmî min turuki zebhi'l-hadîse", *Mecelletü Câmîati'l-Medîne el-Âlemiyye*, el-adedü'l-âşîr, 2014, s. 354; Ergin, Müzakere, s. 363.

68 Ergin, Müzakere, s. 364.

Hayvan hipnozu yöntemiyle kesme işlemi gerçekleştiğinde her yıl kurban bayramında görülen o klasik kaçma, tepme, yaralanma, bıçak vurulan hayvanın kanlı biçimde kaçması gibi vahşet görüntüleri de minimum düzeye düşebilecektir. Büyük baş hayvanlar için oldukça tecrübeli kasaplara sistem öğretildiğinde başarı şansı daha yüksek olacaktır, bununla birlikte büyük baş hayvanlarda bu “hipnotik donakalma” fenomenini oluşturmak çok daha zordur. Bu zorluk, büyük ve çok ağır olan hayvanları tutuş zorluğudur. Oldukça deneyimli kasapların mesleki birikimlerini “hayvan hipnozu” teknikleriyle birleştirmesi başarıyı yükseltecektir. Koyun/keçi gibi küçük baş hayvanlarda, hayvanın transa alınması, hareketsiz hale getirilmesi çok daha kolay biçimde sağlanabilir. Küçük baş hayvanlarda uygulanması bile kesim işleminin kalitesini oldukça yükseltebilecektir.⁶⁹ Kanaatimiz hayvan hipnozunun hayvanlarda sakinlik ve hareketsizlik hali oluşturmak suretiyle kesim esnasında hayvan refahını gerçekleştirmesinde önemli ve alternatif yöntemlerinden bir olacağıdır.

Netice itibariyle Şer’i kesimde asıl olan, hayvanı sersemletmeden kesmektir. Zira hayvana merhamet gösterilmesi, kesiminin güzel surette yapılması ve acısının en aza indirilmesiyle ilgili kural ve tavsiyeleri dikkate alındığında en ideal hayvan kesim yönteminin fikhî kesim olduğu ileri sürülebilir.⁷⁰ Kesimin acı ve stres vermeyecek, hayvan refahını gözetecek surette gerçekleştirilebilmesi için hayvan kesimi ile meşgul olanların özellikle küçük ve büyükbaşların kesiminde yukarıda zikredilen fikhî ilkeleri en iyi şekilde gerçekleştirecek (hipnotize etme gibi) yeni kesim yöntemleri geliştirmeleri veya mevcut bayıltma yöntemlerinin sorunlu olan kısımlarını gidermeleri⁷¹ de mümkündür. Bu düşünce esas itibariyle Hz. Peygamber’in “öldürdüğünüz zaman öldürmeyi güzel yapınız” hadisiyle de teyit edilmektedir. Bu bağlamda kesimden önce ölmelerini sağlayacak, acı ve stresi en asgariye indirecek fikhî ve teknik şartların yerine getirilmesi şartıyla sersemletilerek veya bayıltılarak kesilmelerine de cevaz verilebilir.

69 www.mehmetbaskak.com/tr/blog/hayvan-hipnozu-ve-kurban-bayrami_281.html

70 Nitekim bu özellik bazı batılı araştırmacılar tarafından da kabul edilmiştir. Bk. Florence Bergeaud-Blackler, “New Challenges for Islamic Ritual Slaughter: A European Perspective,” *Journal of Ethnic and Migration Studies* 33 (2007): 965.

71 Nakyinsige, K., et al., Stunning and animal welfare from Islamic and scientific perspectives, *Meat Science* 95 (2013), s. 359.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Hayvan refahı açısından bakıldığında İslam fikhının, teorik olarak kesme işlemini hayvana eziyet verme gibi olumsuz unsurlardan mümkün mertebe temizlediği söylenebilir. Bununla birlikte günümüz Müslümanlarından bazılarının, Allah'a yakınlaşma vasıtası ve bir ibadet olarak kesilen (tezkiye) kurbanlık hayvanlara gereken itinaı göstermeksizin, onlara eziyet verdikleri doğrudur. Ancak pratikteki bu yanlışlıkları İslâm'a mal etmenin isabetli bir yaklaşım olduğunu söylemek zordur. Zira bütün canlılara karşı şefkat ve merhameti emreden İslâm, kurban söz konusu olduğunda şefkat ve merhamet üzerine dikkatimizi daha fazla çeker, bu hususta mü'minlere daha fazla tavsiyelerde bulunur. Hassaten kesim öncesinde ve esnasında alınacak önlemlerle hayvanlara ilave bir acı ve ıstırap çekmelerine engel olmak İslâm'ın genel ilkelerinden olup, dini bir sorumluluktur.

Hatta hayvan refahına dayalı kesim işleminin sürecinin teorisi hadis-i şeriflerin de etkisiyle daha ilk dönemlerden itibaren oluşmuştur. Klasik fıkıh kitaplarında söz konusu işlemler tezkiye başlığı altında ele alındığı gibi İzz b. Abdüsselâm (ö. 660/1262)'da olduğu gibi kavâidi külliye kitaplarında ele alınmıştır ve hatta kesim işleminin denetlenmesi kamu görevi kabul edildiği için kamu görevlerinin ele alındığı "ahkâm-ı sultâniye" ve "hisbe" türü kitaplarda da görmek mümkündür.

Bu itibarla genel olarak hayvan hakları ve refahı boyutunda kurban hizmetlerine ait yanlışların giderilmesi de çok önemlidir. Kurbanlık olarak yetiştirilen hayvanların nakilleri aşamasından itibaren hayvan refahına ilişkin kurallara uyulması gerekmektedir. Hayvanlar strese maruz bırakılmadan, su ve beslenme ihtiyaçları düzenli olarak karşılanarak, indirme bindirme sırasında eziyet edilmeden, uygun havalandırma koşulları olan araçlarla taşınmalı, yol boyunca mola verilerek dinlendirilmelidir. Ulaşıtları noktalar olan kurban satış yerlerinde hayvanların bulundurulduğu çadırlarda çok sıkışık olmamaları, özellikle sorun olan su ihtiyaçlarının düzenli olarak karşılanması, uygun olmayan hava koşullarından etkilenmemeleri için düzenlemelerin yapılması, zemin genelde bozuk olduğundan altlıkların oluşturulması, hayvanın kesim anına kadar refahı ve sağlığına yönelik önlemlerin alınması gerekir. Bütün bu önlemler, İslâm fikhının genel hayvan hakları düşüncesinin önemli hüküm ve uygulamalarını oluşturmaktadır.